

Filozofie jazyka

Mojmír Dočekal

JS 2023

Biografie

- 1908 – 2000;
- vysokoškolské studium matematiky, doktorand filozofie na Harvardu – matematická logika, ale čím dál víc filozofie;
- 1932 návštěva Prahy – R. Carnap;
- Carnap největší vzor;
- 1940 *Matematická logika* (Mathematical Logic);
- 1948 řádný profesor na Harvardu;

- dva významné články – „On what there is“ a „Two dogmas of empiricism“ v knize *From Logical Point of View* 1953;
- nejzásadnější kniha *Word and Object* 1960;
- *Pursuit of Truth* 1990 – čs. překlad 1994;
- *From Stimulus to Science* 1995 – čs. překlad 2002;

Analytická filozofie + pragmatismus

- Carnap a logický pozitivismus nebyl jediným vlivem Q.;
- vliv amerického pragmatismu – hlásí se k němu až později, ale je důležitý – John Dewey;
- pragmatismus: Introduction

- school of philosophy, dominant in the United States during the first quarter of the 20th century, based on the principle that the usefulness, workability, and practicality of ideas, policies, and proposals are the criteria of their merit. It stresses the priority of action over doctrine, of experience over fixed principles, and it holds that ideas borrow their meanings from their consequences and their truths from their verification. Thus, ideas are essentially instruments and plans of action.

- Achieving results, „getting things done“ in business and public affairs is often said to be „pragmatic.“ There is a harsher and more brutal connotation of the term in which any exercise of power in the successful pursuit of practical and specific objectives is called „pragmatic.“ The character of American business and politics is often so described. In these cases „pragmatic“ carries the stamp of justification: a policy is justified pragmatically if it is successful. The familiar and the academic conceptions have in common an opposition to invoking the authority of precedents or of abstract and ultimate principles. Thus in law, judicial decisions that have turned on the weighing of consequences and probable general welfare rather than on being deduced from precedents have been called pragmatic.

- The word pragmatism goes back to the Greek *pragma* („action,“ „affair“). The Greek historian Polybius (died 118 BC) called his writings „pragmatic,“ meaning thereby that they were intended to be instructive and useful to his readers. In his introduction to the Philosophy of History, Hegel commented on this „pragmatical“ approach as the second kind of reflective history, and for this genre he cited Johannes von Müller’s History of the World (Eng. trans. 1840). As the psychologist and leading Pragmatist William James remarked, „the term is derived from the same Greek word *pragma* meaning action, from which the words „practice“ and „practical“ come.“

- Charles Peirce, another pioneering Pragmatist, who may have been the first to use the word to designate a specific philosophic doctrine, had Kant's German term rather than the Greek word in mind: Pragmatisch refers to experimental, empirical, and purposive thought „based on and applying to experience.“ In the philosophy of education the notion that children learn by doing, that critical standards of procedure and understanding emerge from the application of concepts to directly experienced subject matters, has been called ?pragmatic.? In semiotics, the general theory of language, that part which studies the relation of the user to the words or other signs being used, is called pragmatics (as distinct from semantics and syntax).

- vzhledem k jazyku: jazyk je společenskou dovedností, kterou získáváme výhradně pozorováním zjevného chování jiných lidí za veřejně rozpoznatelných okolností;
- významy jako nějaký vnitřní mentální konstrukt jsou v takovém pojetí k ničemu: význam je vlastností chování;
- pro Q. stejně jako pro W. neexistuje žádný soukromý jazyk;
- je to oprášení odporu k metafyzice, který byl analytické fil. vlastní, ale během vývoje analytické filozofie se metafyzika vrátila;
- metafyzika: výrazy jsou znaky, které představují nezávisle na ostatních, mimojazykové entity;
- pro Q. je naopak jazyk soubor dispozic ke zjevnému chování;

Analytické a syntetické

- pro klasické logické pozitivisty byl rozdíl mezi hledáním významu (analytické věty – filozofie) a hledáním pravdy (syntetické věty – věda);
- analytické jsou pro log. empir. a priori a syntetické a posteriori;
- *Dvě dogmata:*
 - rozdíl mezi analytickými a syntetickými větami;
 - redukcionismus: každý smysluplný výrok je logicky usouvstažitelný na výrok(y) o bezprostřední zkušenosti;
- Q. tvrdí, že rozdíl mezi an. a synt. není vytyčen;
- Q. prochází všechny způsoby, kterými byla tato hranice popsána a všechny shledává nedostatečnými;
- Q. navíc tvrdí, že v přirozeném jazyce taková hranice neexistuje;

- to funguje v pragmatickém chápání jazyka jako souboru dispozic ke zjevnému chování;
- člověk na některých větách lpí víc než na jiných, takže ty „trvalejší“ pak můžeme brát jako záležitosti významu, ale ve skutečnosti žádné kritérium neexistuje;
- př.:

(1) Psi jsou savci.

- pro log. empiristy je její analytičnost objektivním faktem;
- nicméně pro pragmatika ne: objevíme-li nový druh zvířat, která budou velmi podobná psům, ale nebudou to savci, tak co pak?

- byl-li by analytický, tak by nezbyvalo nic jiného než přijmout, že to savci nejsou;
- nicméně stejně dobře je možné, že je syntetický a pak se ukázalo, že ne všichni psi jsou savci;
- pro Q. není nikdy dopředu dáno, pro kterou z těchto variant se rozhodnout a každé takové rozhodnutí je čistě ad hoc;
- v přirozeném jazyce jsou konvence užívání implicitní: jsou-li významy (a tedy i analytické pravdy) ustanoveny implicitně, pak lze těžko vést hranici mezi ustanovením a používáním;
- mluvčí nepoužívají přirozený jazyk tak, že by napřed zafixovali analytické pravdy a pak takovýmto jazykem začali vyjadřovat fakty;
- obě tyto činnosti jsou v přirozeném jazyce propletené;

- naproti tomu u formálních jazyků je situace zcela jiná: ty jsou definovány explicitními pravidly, pak samozřejmě není problém rozlišit analytické a syntetické soudy;
- rozdíl mezi přirozeným jazykem a formálním jazykem je pak v tom, že v přirozeném jazyce nelze vše explicitně definovat, ale maximálně můžeme přirozený jazyk explicitním způsobem rekonstruovat, čímž ovšem idealizujeme, což může být zavádějící;
- to je trochu zjednodušující, protože Quine (1995:81)) rozlišuje mezi dvěma typy analytických výroků:

„Dělí se do dvou tříd: výroky první třídy nazýváme logicky pravdivé. Jejich příkladem je:

(1) Žádný neženatý muž není ženatý.

Podstatné na tomto příkladu je, že není pravdivý jen tak, jak před námi stojí, ale zůstává pravdivý i při libovolné reinterpretaci slov „muž“ a „ženatý“ [. . .]

Existuje však ještě druhá třída analytických výroků. Jejím příkladem je výrok:

(2) Žádný starý mládenec není ženatý.

Charakteristickým rysem takového výroku je, že může být přeměněn na logicky pravdivý výrok dosazením synonyma za synonymum. [...] Charakteristika této třídy a tím i obecná charakteristika analytičnosti nám ještě chybí, a to v té míře, v jaké jsme se opírali o pojem synonymie.“

- takže by mu nevadilo tvrdit, že věta „Prší nebo neprší“ je analytická, protože to je zajištěno formální logikou;

- nicméně analytičnost některých výroků není v lingvistice důležitá jen v lexikologii:
slovníková definice
- ale i v kompozicionální sémantice: defaultní vysvětlení NPI-distribuce
Zeijlstra, H., (2017) “Universal Quantifier PPIs”, *Glossa: a journal of general linguistics* 2(1), p.91. doi:
<https://doi.org/10.5334/gjgl.220>

Holistické pojetí jazyka

- pro Q. navíc jazykové výrazy fungují kolektivně;
- to je patrné už u W.: něco je jménem jenom tím, že je v určitém kontextu jiných slov;
- Q.: není to tak, že by každému výroku jazyka odpovídal nějaký výsek světa (fakt);
- odpovídání je vztah mezi teorií a světem;
- kterýkoliv jednotlivý výrok můžeme odmítnout, aniž bychom odmítli teorii jako celek;

- to je velký rozdíl proti Carnapovi – pro něj byla korespondence mezi každou větou a faktem;
- P. příklad:

(2) V Africe žijí sloni.

(3) Slon je savec, který . . .

- pro log. pozitivisty je (3) anal. pravda, zatímco (2) syntetická pravda;
- zjistí-li přírodovědec, že je 0, pak podle Q. zjistil jen to, že a nemohou být současně 1;

- „výroky o vnějším světě stojí před tribunálem smyslové zkušenosti nikoli jednotlivě, ale pouze jako jednotné těleso“;
- „silové pole, jehož okrajovými podmínkami je zkušenost“;
- konflikt se zkušeností vyvolá přizpůsobení uvnitř pole;
- žádné konkrétní zkušenosti nejsou propojeny s konkrétními výroky uvnitř pole přímo;
- „web of belief“;

- myšlenkový experiment s radikálním překladem;
- skládá-li se předmět z částí, pak nelze rozlišit, zda výraz, který používá mluvčí cizího jazyka, označuje celý tento předmět nebo jednu z jeho neoddělených částí;
- králík – gavagai;
- nelze říci, zda jde o králíka nebo neoddělenou část králíka;
- nelze to zjistit ani ukazováním ani zjišťováním, zda domorodec vidí v králíkovi „jednoho gavagai“ nebo „více gavagai“, protože k tomu bychom museli vědět, jaké domorodcovy výrazy znamenají „jeden“ a „mnoho“, což nelze poznat, pokud nevíme, kdy domorodec vnímá jedno a kdy mnohé;

- Q. pak mluví o *inscrutability of reference* (nevymezitelnost) a *indeterminacy of translation* (neurčitost);
- to ovšem neznamená žádný sémantický agnosticismus, což se Q. občas přičítá;
- správnost jákehokoli připsání významu je podmíněná připsání významů jiným slovům (což jde z kontextu);

- v kontextu jistých připsání významů slovům lze říci, že *gavagai* odkazuje ke králíkům, v jiném kontextu k neodděleným částím králíků;
- výsledek musí být v souladu se „zjevným chováním“ mluvčích;
- nevymezitelnost reference začíná už doma: opírat pojem významu o pojem reference je chybou – význam výrazu se naučím, pokud vstřebám vše podstatné ze zjevného chování těch, kteří tento význam ovládli;
- k tomu, abychom mohli něco říci, musíme si napřed zvolit určitý referenční rámec;
- nemá smysl říkat, jaké jsou objekty dané teorie nebo daného diskurzu, jde jen říci, jak lze jednu teorii přeložit do jiné = ontologická relativita;

Naturalizovaná epistemologie a reglementace jazyka

- pro Q. je základním úkolem filozofie epistemologie;
- jak člověk vytváří teorie o světě;
- nicméně to není žádná „nad“věda, ale je to součást vědy;
- je to pokus odpovědět na otázku, jak se z nárazů částic a vln na naše smyslové receptory může zrodit teorie světa – jak docházíme od stimulu k vědě;
- Q. pro to razí termín *naturalizovaná epistemologie*;
- epistemologický naturalismus: všechny pozorovatelné události v dané doméně zkoumání jsou vysvětlitelné vědou;
- mysl a jazyk jsou fenomény zkoumání empirickými vědami;

- co nejlepší explanatorní teorie o daném objektu;
- pro Q. je takovým pojmovým rámce moderní fyzika – je to jazyk, do kterého je převoditelné vše, co se v našem světě děje;
- veškeré poznání je třeba chápat jako kauzální interakce mezi světem a člověkem;
- Q. ale není jen deskriptivní, ale i normativní: jaké prostředky bychom měli mít;

- Q. pojem *reglementace* = pročišťování přirozeného jazyka tak, aby byl zbaven víceznačností, zbytečností a zavádějících výrazů;
- pro Q. je nejlepším nástrojem reglementace standardní logika (PL);
- nicméně Q. nvidí v převodu přirozeného jazyka do logiky něco jako Russ. hledání „skrytých“ logických forem, ale prostě jen překlad, který může pomoci při vyjasňování;

- je to stejné jako parafrázovat větu v přirozeném jazyce – zbavíme se víceznačností;
- vrací se k fregovskému pojetí logické formy jako prostředku parafráze – „to, co nazýváme logickou formou, je tím, co vznikne, když se gramatická forma reviduje tak, aby na ni bylo možné aplikovat efektivní obecné metody zkoumání vzájemné závislosti vět z hlediska jejich pravdivostních podmínek“;
- pro Q. tedy nedává žádný smysl chápat výroky o světě jako lépe či hůře kopírující na nich nezávislou strukturu světa – ptát se po skutečnosti „doopravdy“ (nezávisle na jazyku) je jako ptát se, jak dlouhý je Nil nezávisle na metrech nebo mílích;

Jazyk a logika

- základem jazyka jsou pro Q. *observation sentences*, které jsou spojeny se stimulacemi, které vyvolávají souhlas nebo nesouhlas – souhlasný stimulační význam;
- pozorovacími větami začíná každý, kdo vstupuje do jazyka;
- následuje spojování p.v. do souvětí, což odráží pozorované pravidelnosti stimulací: *Jestliže blesk, pak hrom*;
- to jsou pozorovací kategorikály;
- ohniskový pozorovací kategorikál: *Každý havran je černý* – černá je vnímána tam, kde je vnímán havran;
- z toho povstává svět objektů;

- rozparcelování světa do objektů je korelátem vyspělé jazykové mašinérie: rozlišení mezi podmětem a přísudkem, zájmena a koreference, identita a rozdílnost, kvantifikace;
- celá tato mašinérie pak nachází explicitní vyjádření ve standardní logice;
- „Být znamená být hodnotou proměnné“ = ve standardní logice se předpokládá existence těch objektů, které mohou být hodnotami proměnných;
- tj. množiny a individua;
- reglementujeme-li větu, pak učiníme zřejmým, jaké předměty tato věta (teorie) předpokládá;

- ontic nebo ontological commitments: „Objekty, o kterých je třeba mít za to, že je připouštíme, jsou přesně ty, se kterými spočítáme v univerzu hodnot, přes něž probíhají vázané proměnné naší kvantifikace“;
- podle Q. vše, co dokážeme vyjádřit v přirozeném jazyce dokážeme vyjádřit i ve standardní logice;
- tu se snaží dál zjednodušovat: zbavit se jmen tím, že je přetransformujeme na predikáty, funktory na predikáty a ukazuje, že se můžeme obejít i bez proměnných;

- logický asketismus;
- intenze a možné světy nepovažuje za dostatečně rigorózní, popírá užitečnost pojmu význam;
- propoziční postoje analyzuje jako vztah mezi individuem a větou;

Expplikace

- podstatná část filozofie spočívá v pročišťování našeho jazyka, při kterém dochází k vyjasnění závazků našich teorií;
- explikace: soustředíme se na určité fce nejasného výrazu, nahradíme daný termín jiným, který tyto funkce plní;
- Q. oblíbený příklad: uspořádaná dvojice – $\langle a,b \rangle$ je něco jiného než $\{a,b\}$;
- namísto toho, abychom připustili i jiný druh objektů, tak je $\langle a,b \rangle$ explikováno jako $\{a, \{a,b\}\}$ – neintuitivní je to, že prvkem uspořádané dvojice $\langle b,a \rangle$ se stává neuspořádaná množina $\{a,b\}$, ale pro účely matematiky je to jedno;
- svět do podoby světa předmětů dotváříme až naším jazykem – předměty jsou posity našich teorií;

- struktura našeho jazyka a tvar našeho světa jsou dvěma stranami téže mince;
- pro Q. tedy není obrat k jazyku získáním nadhledu nad nežádoucí diskrepancí mezi naším jazykem a světem, ale pragmatický prostředek získání pevné půdy pod nohama – způsob, jak propojit různá pojmová schémata;

Jazyk a korespondence

- klasická korespondenční teorie pravdy: shoda mezi slovy a věcmi – závisí na tom, že struktura našeho pojmového aparátu musí odpovídat struktuře světa a pravda je pak věcí korespondence mezi výrokiem a světem;
- pravdivý výrok vyjadřuje fakt;
- Q. je radikální i zde: korespondenční teorie pravdy je nebezpečná iluze;

- fakty jsou naše konstrukty, které vyrábíme jen pro to, abychom měli něco, co odpovídá našim větám;
- stejně tak je i pojem objektu konstruktem teorie;
- „Co dává smysl, je říci nikoli co jsou objekty teorie v nějakém absolutním smyslu, ale jak je jedna teorie objektů interpretována v jiné“;

- vědecké poznání je to nejlepší, co máme;
- myšlenka metafyziky je pro Q. zcela mrtvá a zůstává jen mnohost rámců různých vědeckých teorií;
- Q. zcela odmítá russellovskou reprezentační teorii jazyka;
- přitom je přesvědčeným fyzikalistou;
- přijímá fyzikalistickou ontologii: fyzikální objekty a třídy (jakkoliv komplikované);
- náš svět je zcela popsatelný jazykem fyziky;
- fyzika může dát odpovědi na všechny otázky;

- Q. tedy připouští mnohost pojmových rámců, ale fyzika je výsadní pojmový rámec;
- od idealismu se Q. liší tím, že nepovažuje filozofii za schopnou odpovídat otázky fundamentálnější než jsou otázky vědeckou: za fyzikou už není žádný prostor pro metafyziku;
- Q. odmítá korespondenční teorii, která vychází z toho, že jazyk je tvarován na něm nezávislým světem, ale zároveň nechce tvrdit, že jazyk uděluje tvar beztvaremu světu;

- struktura jazyka a struktura světa jsou prostě dvěma stranami téže mince;
- kameny a brouci jsou jistě entity nezávislé na jazyku, nicméně bytosti, jejichž pojmový rámec by byl zcela odlišný od toho našeho a které by neměly pojmy kámen a brouk, by asi nežily ve světě, který obklopuje nás;